

Бранко Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*.
Институт за књижевност, Свјетлост Сарајево 1991.

Студија проф. др Бранка Летића *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду* је дио шире замишљене, али у исто вријеме од многих аутора и остварене анализе књижевне грађе у пројекту књижевности народа Босне и Херцеговине од најстаријих до најновијих времена.

Писано стваралаштво босанскохерцеговачких Срба и Хрвата у стољећима живота под Османлијама, било је и раније предметом знанственог интересовања, али понајвећима код историчара, историчара умјетности, језика, писма, цркве и црквених редова. Онда није ни чудо да су у расправама о овом питању изостајали књижевни критерији због чега су очувани текстови или ауторска дјела назначавани као драгоцен извори за познавање прошлости или као културолошке појаве, али не и као "књижевни текстови" писани по захтијевима оновремене "поетике", односно по структурним и стилским захтијевима заступљених облика и њихове друштвене функције.

Из ових разлога се др Летић упустио у тежак посао, тј. да вриједност књижевног дијела не просуђује у вриједности документа, свједочанства о догађајима и приликама, односно документа о именовању језика, писма и народа коме припадају, него правој истинској књижевној анализи понуђене му српско-хрватске књижевне заоставштине.

У српско-православном културном кругу рукописни и штампани примјерци различитих *Псалтира, Литургијара, Минеја, Октоиха, Стихолигиона* свједоче о богатој присутности поетских облика стихованих у жанру црквене литературе у БиХ у османско-турском времену па би логично било очекивати и развијенију умјетничку поезију писаца из БиХ у том периоду, што, међутим, није случај.

С обзиром да је број писмених, а поготово образованих, у српско-православном цивилизацијском кругу у БиХ био више него скроман, то не зачуђује што се утицај "високе" црквене химнографије, стилем и језиком тешко разумљив обичном човјеку, није јаче исказао у оригиналном писаном стваралаштву.

Зато су прозни облици били много ближи и приступачнији необразованој, полуписменој и неписменој читалачко-слушачкој публици, како због свог наративног поступка, упрошћене фабуле, наивне фантастике, тако и због настојања да језик прозе буде што наличнији усменом народном приповиједању (*Отачник, Патерик, Приповијести о премудром Акру, Житија светитеља, Поклоник, Хронографи, Љетописи, Повести, Цароставници* итд.).

Лијепа је Летићева анализа фрањеваца, органски стопљених стољећима с хрватским народом у Босни и Херцеговини. Они су му представљали све и свја: духовника, учитеља, културног радника, политичког представника, лијечника. Добивајући основна знања већ у самостанским повицијатима, и одлазећи на више школовање на Запад (Италија, Аустрија, Угарска), фрањевци су у своје вријеме спадали међу најобразованије људе у Босни. Уз сву наобразбу, потом везаност с народом, код фрањеваца је наглашено и босанско родољубље.

Већ и летимићан преглед писаних текстова Мале Браће до 19. стољећа показују превласт прозе над стиховима, што је на једној страни доказ о природи најстарије књижевне традиције у БиХ уопште, а на другој можда и последица противреформацијског критичког става према профаном пјесништву, односно сведености стихова само на побожно спиритуално пјесништво.

Прозни облик у стваралаштву Мале Браће је далеко заступљенији већ и због тога што је био погоднији за филозофске хришћанске расправе, историографске хроничарске записе, црквено бесједништво и различите поучне хришћанске приче.

Почевши од Матије Дивковића, преко Стјепана Матијевића, Стјепана Маргитића до Боне Бенића и Филипа Ластрића, ови интелектуалци духовници су имали значајну улогу у његовању књижевних и других дјела на народном језику.

Што се тиче српске и хрватске књижевне традиције у 19. стољећу, др Летић анализира природу свеукупног књижевног рада у БиХ све до аустријске окупације 1878. године, његову разноврсност по стиховним и прозним облицима и његову наглашену интелектуалност последице стољећа ћутања и усамљених гласова. Са хрватске стране заступљени су фра Мартин Недић, фра Маријан Шуњић, фра Анто Кнежевић и нарочито фра Грга Мартић који је као епски пјесник Осветника уживао ласкав назив "наш Хомер".

У анализи српског духа у овом времену др Летић је посебно нагласио значај браће Петрановића (Богољуб и Стеван), затим Косте Хаџиристића, Гавре Вучковића – Крајишника и Васе Пелагића.

Књиге Гавре Вучковића (1845–1870), посебно Робство у слободи или Огледало правде у Босни, проф. Летић чита – просуђује на нов начин, и даје му право, досад занемарено мјесто, нормално у контексту прозног књижевног израза у Босни оног времена.

На крају, др Летић се прихватио и незахвалног писања о Васи Пелагићу, освјетљеном у науци са свих страна. Ипак, једно изучавање је остало по страни интересовања. То је Пелагићев књижевно–критички рад у свјетлу његовог познавања књижевних облика и њихове практичне примјене, односно у свјетлу његове поетике, на једној страни, и литерарних компоненти његовог дјела, на другој страни. Са Пелагићем се и завршава ова студија проф. др Бранка Летића, благодарети којој смо се, уистину, још више приближили сазнању духа оновремене османско–турске Босне.

Борис Нилевић

Александар Стојановски, *Раја са специјалним задужењима у Македонији*.
Институт за националну историју, Скопље, 1990, стр. 208.

У издању Института за националну историју појавила се прошле, 1990. године у Скопљу, на македонском језику, доста занимљива књига др Александра Стојановског *Раја са специјалним задужењима у Македонији*. Аутор даје приказ 4 групе становништва (у оквиру социјално–економског слоја раје): војнука, соколара, рижара (узгајивача риже) и солара – група које су имале специфична задужења и обавезе и сходно томе уживале посебне привилегије. Формирање оваквих група – редова на подручју Македоније (као и формирање осталих – истих или сличних – на подручју цијелог Османског Царства) условиле су економско–војне потребе моћне државе у нарастању.

На првом мјесту и најопширније др Стојановски излаже о војницима – групи становништва која је обављала једну од најкарактеристичнијих специјалних служби, распрострањену само на Балкану. Ријеч је о полувојном реду чији су припадници били обавезни на службу у султанским коњашницама, обављање неких полувојничких служби (коморници, водичи) или, пак, на директно учешће у војним походима. Не прихватајући мишљење Б. Ђурђевог, аутор сматра да су војници с подручја Македоније обављали искључиво војну службу, тј. учествовали у ратним походима као коњаници (тврђња није без основа, ако се односи на вријеме продирања и ширења османске власти на Балкану).